

Amila Šljivo

FILOZOFSKE OSNOVE ETIKE JAVNE RIJEČI

Uvod

Promišljanje problema vezanih za temu “Etika i javna riječ” ili, naprosto, “Etike javne riječi” predstavlja pokušaj da se promisli i analizira fenomen komuniciranja u svjetlu etike, odnosno u znaku zahtjeva za afirmacijom etike javnog govora¹, posebno etike novinarske profesije. Ta tema je, zapravo, u osnovi potrebe za unapređenjem jedne, danas vrlo razuđene, ali, reklo bi se, sporne profesije, čija je zadaća da osigura informiranje i razumijevanje u društvu. Stoga ona nije slučajna, iako u izvjesnom smislu asocira, naročito svojim prvim dijelom, na pokušaj da se potcrta značaj klasičnog naučavanja etike, kako bi se njegov sadržaj vezao za pitanja profesije, a sadržaj novinarske etike razmatrao u drugom planu. To je stoga što sam naslov istovremeno i precizira predmet našeg

¹ Ovaj tekst predstavlja segment magistarskog rada pod naslovom “Etika javne riječi” koji je odbranjen na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 18. 09. 2000. godine (str. 1-5., 7-13., 26-31.).

istraživanja i obavezuje na širi znanstveno-filozofski (teorijski) diskurs.

No, da bi se preciznije odredio predmet ove rasprave, potrebno je ukratko osvrnuti se na motiv i osnovne razloge po kojima se takva tema nametnula kao potreba. Osnovni motiv istraživanja, naime, vezan je za samu novinarsku profesiju, ali i za potrebu da se upozori na aktualnost i značaj etike profesije na kraju 20. stoljeća. Dakle, sama činjenica da globalni procesi promjena u Evropi i svijetu teku izrazito dinamično, a da njihovu znanstvenu i tehničko-tehnološku stranu razvoja ne prati dostatna i "istinita" informacija (ili suma informacija) upozorava na potrebu povratka etici. Preciznije, budući da je i sama informacija uklještena između općeg tehnološkog napretka i tehnologije prenošenja informacije do pojedinca (člana društva), stvara se privid kao da je ona sama sebi svrha, a ne da treba odgovoriti na društveni zahtjev da obavijesti i doprinese razumijevanju "novog vremena".² Drugim riječima, "budućnost koja je počela" pod nazivima: "postmoderna", "postindustrijska epoha", "superindustrijska" ili "informatička era" za sobom vuče nasljeđe različitih iskustava u društvenom razvoju (prije svega ekonomskog i kulturnog karaktera), pa shodno tome i razlika u filozofiji i kulturi odnosa prema modernom, a to je ono što uvjetuje antagonizme, pa i konflikte. Uz to, kao primarno, svakako valja naznačiti presudan značaj civilizacijskog faktora kao temelja specifičnog društvenog razvoja u čijem središtu je locirana etika. Čini se da je dovoljno naznačiti, bez obzira na posebnost tipa i karakter razvoja pojedinih segmenata svijeta, da je u tim procesima javna riječ imala i ima presudnu ulogu, pa otud zahtjev da ona bude istinita i sasvim precizna. Riječ je o tome ko i u kakvom socijalnom kontekstu saznaje i oblikuje informaciju. Zato se naš naslov ne može bukvalno čitati, jer se etika odnosi isključivo na čovjeka, u ovom slučaju onog čovjeka koji se bavi informiranjem, a ne na riječ.³ Predmet našeg

² Zapravo se to "novo vrijeme", bar prema onome kako ga vide filozofi iz kuta filozofije znanosti, može razumjeti u svjetlu opće potrebe za komuniciranjem i sporazumijevanjem (dijalog, argumentacija), a u funkciji nadilaženja (prevladavanja) društvenih antagonizama i uspostave demokratskog društva.

³ Etika se ne može odnositi na nebiće.

istraživanja jeste, dakle, moral novinara. Budući da je moral predmet etike, odnosno da je etika nauka o moralu, to je nužno osvrnuti se na filozofiju morala ili, preciznije, na etiku kao filozofsku disciplinu. Iako etika u širem filozofskom smislu nije predmet našeg interesa, iznošenje temeljnih etičkih pojmova, pa i postavki je nužno da bi se upozorilo na vezu između tradicionalnog i suvremenog. S obzirom na to da 20. stoljeće završava neostvarenim humanističkim idealom (sloboda), posve je jasno da i 21. stoljeće otpočinje, bolje reći nastavlja u znaku zahtjeva kojeg je izrekao još Immanuel Kant: "Ili čovjek ili ništa". To znači da zalaganje za etiku nije ništa drugo nego zalaganje za čovjeka u smislu pitanja šta on čini, kako čini i s kojom svrhom. U tom smislu u žižu zanimanja ulaze i znanost i politika, ali i "javna riječ" o njima.

To je znak da se etika razvila u složenu disciplinu (bolje je reći discipline), a da je sama filozofija, kako to misli K. O. Apel, doživjela transformaciju upravo na liniji razumijevanja etike do Kanta i od Kanta, odnosno u smjeru potrebe za etikom novog doba.⁴

Ovdje nije riječ samo o "novoj etici", već i o "novom svijetu" koji uvažava tradiciju i kulturu, ali se u biti odmaknuo od prethodnih načina organizacije društva i načina života, ističući sasvim nove potrebe i na njima utemeljene interese. Time se filozofija susrela sa novim-starim pitanjima, a etika kao njen segment (ili, čak, možda etika kao filozofija uopće - da je ovdje tako pojмимо) ponovo zadobila sasvim složen zadatak. U tom kontekstu valja razumjeti moderni vapaj za etikom, ali sada ne više kao potrebom za moraliziranjem, za glorifikacijom sistema politike ili u užem smislu ideologije jednog društva, već za etikom mnoštva socijalnih oblasti života. Riječ je o suvremenom građanskom (civilnom) društvu u čijem središtu je izazov perspektive profesije kao ozbiljno pitanje, a njega određuje, ne toliko samo utilitarnost duhovnoga života, već i militantni interesi koji opredjeljuju način komuniciranja. Dakle, suvremeni svijet jeste moderan i moćan po tome što komunicira međusobno, ali je pitanje

⁴ Treba napomenuti da granica između tradicionalne i suvremene etike ne leži samo u sferi mišljenja do Kanta i od Kanta, niti od Kanta do Marksa, već u činjenici razvoja svijesti i u odnosu potreba i interesa.

šta je u središtu tog procesa komuniciranja. Nije dakle, pitanje sredstava koja su fantastično razvijena, već šta se njihovim posredstvom saopćava. Jer, ljudi su danas upućeni na njih, gotovo bi se moglo reći, kao nekada na religiju. U tom smislu valja razumjeti i potrebu za etikom javne riječi kao segmentom etike uopće. Valja, dakle, respektirati činjenicu da je etika filozofija, preciznije, da je etika filozofska disciplina, ali da je i sama iznjedrila posebne discipline koje su, s obzirom na moderne potrebe, doživjele ekspanziju. Tako se i na etiku komuniciranja mora gledati, s jedne strane, kao na filozofiju, a, s druge strane, kao na obavezujući sistem normi koje posreduju u procesu društvenog komuniciranja. Samo komuniciranje koje se odvija na osnovi uvažavanja normi prilog je uređenosti odnosa među ljudima.

Naime, još je Aristotel istakao da su ugledni ljudi oni koji koriste vlastiti um, a da svaki čovjek treba razviti karakter tako što će um urediti "sklonosti i želje". Otud je (u skladu sa svojim etičkim opredjeljenjem) zaključio da je "mjera onoga što svaki čovjek drugom treba da pruži data ... u pravu i zakonu".⁵ Njegova tvrdnja glasi: "biti dobar je djelo". To opet znači da čovjek "nije po prirodi dobar", već da to "postaje praktičnim ponašanjem koje odgovara normi".⁶ No, budući da se filozofija nakon Aristotela enormno razvila, danas nije moguće izbjeći njenu podjelu na teocentričku i antropocentričku, ma kako da je razumjeli. Istu sudbinu dijeli i etika. Istina postmoderna filozofija je nešto složenija, budući da je primijenjena znanost osigurala promjenu uvjeta ljudske egzistencije i u velikoj mjeri uklonila razloge antagonizama o kojima je govorio Marks. Ali time nije riješeno pitanje odnosa teocentričkog i antropocentričkog, niti su ga filozofija, znanost i logika mogle razriješiti. Postignuće je u tome da se one danas ne isključuju,⁷ već su se i filozofija i teologija

⁵ Fridrih Jodl: "Istorija etike", prva knjiga, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975., str. 38.

⁶ Isto, str. 39.

⁷ Istina, na razini komunikologije, sistemske teorije, filozofije znanosti i dr. nije postignuto posve jedinstveno mišljenje o dijalogu kao razrješenju suprotstavljenosti. Primjer mišljenja S. Hantingtona o "sukobu civilizacija" nije usamljen, ali nasreću nije ni dominirajući. Reklo bi se da je danas preovlađujuće stajalište dijaloga, konsenzusa, odnosno sporazuma.

našle u dijalogu i na razini društva (zajednice) iznjedrile dijalog kao najzad pronađeni (općeprihvatljiv) način komuniciranja, čime su se uspostavile pretpostavke novog kulturnog i civilizacijskog odnosa. Tome je ponajviše doprinijela znanost. Stoga se suvremena zajednica razumijeva kao komunikacijska zajednica, a svijet kao "globalno selo". Na djelu je, dakle, nova strategija koja potražuje novu etiku, etiku profesije ili poziva, u čijem središtu je potreba za učvršćenjem preciznog sistema vrijednosti, shodno civilizacijskom razvoju, ali i odgovornosti za djelovanje. Suvremena filozofija upozorava da je civilizacija i ljudsko djelo, a da odgovornost za budućnost civilizacije snosi upravo čovjek. U uvjetima tehnološke supremacije i ograničenosti istovremeno, uvažavajući slabosti ljudske jedinice, etika ima zadaću da upozori na obavezu ovladavanja tehnikom i na obavezu da se u zajednici poštuju norme. Budući da su mediji (posebno elektronski) danas dosegli enorman stupanj razvoja, da uistinu predstavljaju silu, odnos države i društva, pojedinca i zajednice, svijesti i znanosti ovisan je o istini, odnosno o njihovoj ulozi u procesu razaznavanja istine. U sociološkom, pa i političko-pravnom smislu, suvremeno društvo, građansko društvo, shvaćeno kao komunikacijska zajednica čiji se segmenti ponašaju slobodno i u kojem pojedinac slobodno djela, misli i odlučuje, zahtijeva visok stupanj uređenosti, ali i utjecaja na svijest, pa i odgoj. Stoga i samo novinarstvo potrebuje višu normativnu uređenost, ne samo formalno-pravno, već i u smislu poticaja za napredak u kulturi i svijesti. U tom smislu ozbiljan problem jeste problem balansa vladavine medija ili vladavine nad medijem, vladavina istine ili laži, vlade i zakona ili interesa. Upravo u tom kontekstu valja sagledati značaj norme, a u okviru znanosti mjesto i značaj deontologije kao normativne etike i novinarske etike kao posebne etike. Svijet danas nije moralan u mjeri koja ga može učiniti posve sigurnim, mirnim, ali nije ni nemoralan do te mjere da se može razumjeti (okarakterisati) kao nemoralan. Kriza svakako postoji. Ona kao pratilja građanskog društva egzistira u njemu samom (u proturječnostima koje stoje u odnosu između rada i kapitala, izobilja i siromaštva, razvijenog i nerazvijenog dijela svijeta, između vjera i rasa, despotizma i demokracije, države i društva, te svijeta ideja i ideologija).

Tradicionalna kultura povremeno se iskazuje kao uzrok regresije. Ali kultura tehničke civilizacije i kultura komuniciranja koju je razvio tehnički duh preuzima funkcije uklanjanja nekih momenata nesigurnosti i na taj način otvara perspektivu. Mas-medij kao transmiter javne riječi, ali i kao mogućnost stjecanja i razmjene informacija, čijom se upotrebom, konzumiranjem i razumijevanjem potiče svijest o značaju mira i razvoja, sada se nalazi na vrhu društvene hijerarhije (negdje između države i privrede ili uporedo sa njima). Osjetna je stoga čas latentna, čas otvorena borba države za medije, medija za državu, ali i borba aktera javne riječi i posjednika informacija da vladaju umjesto vlasti i vlasti da ovlada njima. U takvom stanju stvari istina kao opće dobro trpi, dok teorija, posebno moralna filozofija, obrazlaže potrebu za etikom profesije, u našem slučaju novinarske profesije, koja može i mora dalje unaprijediti svijest o potrebi mira i stabilnosti, tj. uklanjanja zla kao prijetnje opstanku civilizacije.

Nerazvijena društva Istočne Evrope (društva u tranziciji) ostvaruju početna iskustva slobodnog razvoja. Zemlje bivše Jugoslavije, posebno Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Srbija, budući da su ratom destruirane, predstavljaju žive primjere upotrebe medija u funkciji zla. Ta iskustva su važni primjeri za samjeravanje sa etikom, sada već kao elementom svijesti, ali i kao razlogom za potrebu normiranja unutar javne sfere. Događaje u bivšoj Jugoslaviji valja gledati u kontekstu raspada jednog političkog, ali i vrijednosnog sistema, s jedne strane, a, s druge strane, u smislu pokušaja da se ponište određene kulture, odnosno da se nametnu "superiorne" kulture, i u tom smislu promijene ili razore cijeli narodi.

Ova iskustva su upozoravajuća, posebno u okolnostima širenja "globalne strategije" (Bžežinjski) na nerazvijene zemlje i nastojanja da se ta društva demokratiziraju. Kontekst naše analize, dakle, jeste društvo u okolnostima razvoja. Stoga se i jeste postavilo pitanje aktualnosti etike u novinarstvu, a u tom sklopu posebno Kantovog utemeljiteljskog doprinosa etici javne riječi.

No, prije nego se pređe na izlaganje, po našem sudu, najbitnijih Kantovih ideja koje signiraju povratak etici, valja se osvrnuti, koliko na pojam i predmet etike, toliko i na neke njene pojmove bez kojih nije moguće raspravljati o etičnosti svijeta danas.

Bitni pojmovi

Naime, sam sadržaj pojma etika disperziran je u različitim razumijevanjima etike i to je sasvim uočljivo, posebno kada se sagledaju temeljne kategorije kojima se etika služi, tumači ili zagovara. Na prvi pogled gotovo da bi se moglo zaključiti kako je nemoguće govoriti o etici (jednina), već samo o etici u smislu njene višeznačnosti. Pa i pri pokušaju da se istumači sam pojam etika i predmet njenog bavljenja-moral upozorava nas da ga valja sagledavati, s jedne strane, u sklopu povijesti teologije i filozofije, a, s druge strane, kroz povijest odnosa među ljudima i u povijesnim društvenim procesima koji su opredjeljivali i razvoj i razinu ljudske spoznaje, ali i tip i karakter društvenih odnosa čija je potreba bila upravo etika. Pa otud, da bi se razumjelo osnovno značenje pojma etika, nužno je još jedanput ukazati na značenje, sadržaj i porijeklo same riječi etika, iako se to čini i jasnim i poznatim. Naime, riječ etika je grčkog porijekla. Njena osnova - ethos razumijeva se kao “običaj, navada, ... ćud”.

Preciznije, riječ etika potječe od grčkih termina εϋος i ηϋος. Svaki termin ima posebno značenje, εϋος upućuje na “naviku, naviknute, spoljašnje, uobičajene radnje”, a ηϋος označava “unutrašnja, voljna, duševna svojstva i odlike”.⁸ Ethos “ima značenje navike ..., obrazovanja, običaja pa i moralnosti”, ali on ujedno “označava subjektivnu konstantu datu promišljanjem koje dovodi do utvrđivanja smisla nekog postojanja”. To dolazi otud što su u njegovoj osnovi pojmovi “εϋος u značenju navika” i “ηϋος koji *izražava* voljnu aktivnost ličnosti”.⁹ Ethos nije prirodno smješten u biće čovjeka, već u ambijent njegova življenja. Etika je, dakle, nauka o tome (“nauka o moralu”) čija je zadaća “ne samo da nas upozna s tim šta je moral, koje su njegove osnovne komponente, nego i da zauzme kritičko stanovište prema postojećoj moralnoj praksi”.¹⁰ Nije tajna da se etika mogla javiti samo onda kada su ljudi na osnovu iskustva, dakle, u svom razvoju postigli određenu moralnu razinu. Tako se značenje pojma etika razvijalo šire od značenja same riječi “ethos”. Kao što smo kazali, ethos je grčka riječ koja je višeznačna. Latini su je preveli sa moral (lat. mos, moris) čuvajući njeno značenje: običaj i karakter. Međutim, etimologija ovdje nije dovoljna, mada je nužna. Stoga valja upozoriti na

potrebu razumijevanja etike kao znanosti, ali i kao filozofske discipline.¹¹ U krilu religije etika se javlja znatno prije pojave kršćanstva. Sa Aristotelom (384-322. p.n.e.) etika se osamostaljuje kao posebna filozofska disciplina ili, preciznije, filozofska etika. Tako se “znanstveno objektiviranje onoga što se drži za dobro ili zlo” artikulira kao etika.¹² To dalje ukazuje da etika kao filozofija, ali i kao posebna znanost, praktična znanost, “traži umske načine orijentiranja i principe ljudskoga djelovanja”.¹³ Otud etika od osamostaljenja “(ethos, grč. - ljudsko boravište, ... zavičaj, gdje prebiva ono eminentno ljudsko)” postaje “disciplina praktičke filozofije, teorija ispravne, moralne ljudske prakse”. Etika nije u osnovi “normativna, pragmatična,” već je “uputa, orijentacija ispravnoga ljudskoga djelovanja”.¹⁴ Za razliku od znanosti u užem smislu koja tretira probleme ljudske egzistencije, etici, kako kaže profesor Rasim Muminović, pripadaju zadaci razumijevanja biti i pronalaženja svrhe.

Dakle, osnova pojma etika je “ethos” (grčki) koji “objektivno znači naviku, običaj i moralnost, a subjektivno - moralni habitus, savjest, ukupnost subjektivnog bića koliko i totalitet svijeta u koji se uklapa subjekat”.¹⁵ Ovim se u filozofskom smislu pojašnjava do kraja značenje pojma ethos, ali stvara i potreba da s tim uporedimo pojam “mos” koji je porijeklom iz latinskog jezika. Naime, latinska riječ mos (sinonim za ethos) u interpretaciji nekih suvremenih autora, pored toga što znači

⁸ Vuko Pavičević: “Osnovi etike”, Kultura, Beograd, 1967., str. 9.

⁹ Rasim Muminović: “Ethos i ljudsko bivstvovanje”, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989., str. 85.

¹⁰ Bratoljub Klaić: Veliki rječnik stranih riječi, str. 360.

¹¹ Etika je “ono što se odnosi na običaje, navike i naravi; filozofija morala, nauka o moralu, posebna filozofska disciplina”. (*Mala enciklopedija*, Prosveta, Beograd, 1986., str. 765.)

¹² Ivan Čehok - Ivan Koprek: “Etika, Priručnik jedne discipline”, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 6.

¹³ Isto, str. 7.

¹⁴ Stjepan Malović-Sherry Ricchiardi-Gordana Vilović: “Etika novinarstva”, Izvori, Zagreb, 1998., str. 11.

¹⁵ Rasim Muminović, cit. dj., str. 87.

“običaj, navada”, označava i “pravilo, princip i zakon”.¹⁶ Dakle, budući da lat. riječi *mos* i *moris* znače: “običaj, pravilo, zakon”, odnosno “vladanje, ćud, način ponašanja ljudi” i sl. (*mores*), treba reći da upravo one ukazuju na predmet etike (*moral*).¹⁷ No, ipak se u stvarnosti često poistovjećuju etika i moral o čemu se rijetko raspravlja. Ali kad god se u dnevnom govoru nađe atribut etičnost, on se, zapravo, razumije kao moral ili moralnost.

Ovdje valja napomenuti da filozofi, posebno filozofi-etičari vode dugu, višestoljetnu diskusiju oko toga šta je etika. No, uglavnom se slažu da je moral (ljudski, društveni moral) predmet znanosti etike, ali razvijaju diskusiju oko toga šta jeste moral, gdje su njegova izvorišta, šta on danas znači i sl. Dakle, slaganje oko toga da je moral predmet znanosti etike nije sporno. Sporno je na kojoj se argumentaciji temelje kriteriji razumijevanja šta je moral i otud različiti pristupi etici kao znanosti.¹⁸ Predmet etike je ljudski život, ljudska praksa – “moralna praksa” u kojoj se traži smisao kojim se čuva ljudsko dostojanstvo. Dakle, etika poučava ljude kako treba postupati da se ne ugrozi ljudsko dostojanstvo. Pitanje je šta u procesu djelanja opredjeljuje odnose među ljudima. Rasim Muminović s pravom ističe da ljudi idući za onim čime je lakše ovladati više uvažavaju materijalna dobra koja najčešće beskrupulozno stječu negoli samo mišljenje. Tako se u središte interesa etike locira problem čovjek i njegovo ponašanje. Ali time se istovremeno inaugurira i etički zahtjev da se ljudsko djelanje uskladi sa najvišim dobrom. Međutim, postavlja se pitanje nije li predmet i drugih humanističkih znanosti upravo čovjek. Jeste. Ali, razlika je u tome što etika kao filozofska disciplina traga za smislom ljudskog postojanja i djelanja. To znači da je etika usmjerena ka

¹⁶ Jakov Rafael Romić: “Koraci prema slobodi”, K. Krešimir, Zagreb, 1994., str. 11.

¹⁷ Ante Vukasović: “Etika, moral, osobnost”, Školska knjiga - Filozofsko-teološki institut - Zagreb, Zagreb, 1993., str. 19.

¹⁸ Naime, sistematičan u oblasti etike ne samo da su označili podjelu etike na tradicionalnu i suvremenu, već su iznijansirali i naznačili posebna etička mišljenja: humanistički (antropološki) pristup, teistička etika (u okviru teističke etike: islamska, kršćanska i dr.) i dr., pa sve do etike profesije u čijem su temelju prisutni različiti ukloni. (Vidjeti: Jakov Rafael Romić, cit. dj., str. 11-19.)

“utvrđivanju motiva i mogućnosti ishodišta ljudskih oblika djelovanja”.¹⁹ Dakle, čovjek težeći ka savršenosti realizira smisao svoje egzistencije, a to je predmet znanosti etike. Drugo pitanje koje se postavlja jeste čime se čovjek potvrđuje kao ljudsko biće. Odgovor je upravo djelajući. Otud proizilazi preciznije postavljanje novog pitanja: kako?

U ovom pitanju sadržana je pretpostavka za razumijevanje općeg određenja morala kao predmeta etike. Preciznije, odgovor na pitanje kako upućuje na moralnost ljudskog djelovanja, a moralnost je “osnova morala”.²⁰ Ovdje nije samo riječ o moralu i moralnosti uopće, već i o postojećem (aktualnom) moralu i moralnosti, a to uključuje “kriterije moralnosti” i njihovo razumijevanje. S obzirom da etika potiče moralno djelovanje time što definira razloge činjenja dobra, kriteriji moralnosti, kao i sama moralnost, predmetom su interesa etike. Ovdje se nameće potreba da pojasnimo šta je etika, a šta su moral i moralnost u preciznom smislu značenja tih pojmova, posebno s obzirom na njihovo aktualno značenje i sadržaj danas.

Kako se u svakodnevnom govoru često izjednačavaju pojmovi etika i moral ovdje je potrebno istaći razliku. Ta razlika počiva ne samo na nerazumijevanju, već i na tumačenju različitih shvaćanja izvora morala, prije svega, teološkog i racionalnog. Svaka religija ukazuje ljudima kako da dosegnu najviše dobro i koje su prednosti života uređenog prema zapovijedima Boga. Iako na brojna pitanja o potrebi morala religija daje isključivo teološke odgovore, ta učenja su postala tradicija koju poštuju mnogi, a prethodila su filozofiji koja je razloge postojanja morala pokušala racionalizirati. Fridrih Jodl kaže da je etika po “karakteru” filozofska disciplina. Ona analizira same osnove morala i upućuje na vrijednosti. Zadatak etike nije, dakle, ukazati samo na značaj što ga moral ima u ljudskom životu. Etika proučava osnove morala kritički se odnoseći prema moralnoj praksi. To je znanost o moralu, teorija morala. Predmet njenog izučavanja je moral.

¹⁹ Rasim Muminović, cit. dj., str. 296.

²⁰ Ivan Čehok - Ivan Koprak, cit., str. 20.

Moralni sudovi se izriču i upućuju prema ljudima u njihovim međusobnim odnosima. Pri tome vrlo često se koriste riječi moral, moralnost ili slični izrazi kojima se upozorava na ljudske postupke. To znači da postoji “predznanstveno shvaćanje onoga što je to moral ili što stručno nazivamo etikom”.²¹

Čovjek svakodnevno u kategoriji morala razmišlja o sebi, procjenjujući svoje odluke, ponašanje ili uopće karakter, te na isti način posmatra druge ljude. On se ne zadovoljava postojećim, već polazeći od toga traga za novim rješenjima, odlukama i sl. Otud Nikola Skledar (hrvatski sociolog religije i teoretičar u oblasti etike) kaže da je moral “određena ljudska odluka spram drugih ljudi,... i spram sebe sama, što rezultira kriterijima razlikovanja dobra od zla, vrijednosnim definicijama, prosudbama, uputama i zahtjevima”.²²

Etika pažnju poklanja ljudskom djelovanju koje se cijeni prema kriterijima morala. To znači da postoje kriteriji na osnovu kojih se izriču moralne ocjene. Oni predstavljaju norme, “oblike načina ponašanja” koje treba prihvatiti.²³ Prema tome, odnosi među ljudima u društvu uređeni su i putem normi. Norme su utemeljene na vrijednostima. Njihovim usvajanjem osigurava se opstojnost zajednice. Dakle, norme su imperativi. Naime, moral se ljudima očituje preko normi. Moralne norme kroz povijest odražavaju uvjete ljudske egzistencije. U moralnoj normi prepoznaju se i mogućnosti ljudskog saznanja o čovjeku i zajednici. Etika otud procjenjuje moralne norme i daje prednost onima koje polaze od općeljudskih vrijednosti. Ona, dakle, mora dovesti u vezu i odnos slobodu bića koje odlučuje i važeće norme. Moral se tako može razumjeti kao društvena pojava. Mada sociološko određenje morala kao društvene pojave polazi od toga da je riječ po porijeklu o “duhovnoj pojavi”, ona ga postavlja u središte međuljudskih odnosa.²⁴ Kada se, dakle, u sociologiji

²¹ Isto, str. 3.

²² S. Malović - S. Ricchiardi - G. Vilović, cit. dj., str. 11.

²³ Vuko Pavičević, cit. dj., str. 12.

²⁴ Vidjeti: Radomir Lukić: “Sociologija morala”, Naučna knjiga, Beograd, 1982., str. 124.

govori o moralu kao društvenoj tvorevini, obično se misli da društvo određuje šta ispunjava moralni zakon. Pa tako, ako pod moralnom normom razumijemo izraz kolektivnog opredjeljenja, moguće je shvatiti društveno značenje morala, ističe Radomir Lukić.

Moralne norme, šire shvaćeno, su segmenti kulture preko kojih se oblikuje društvena svijest. One su neprihvatljive ukoliko se njima oduzima ljudima sloboda izbora. Moralna prosudba, naime, proizilazi iz odnosa prema izboru sa stanovišta kategorija dobro i zlo. Tokom povijesti susreću se različita značenja pojmova dobro i zlo, što je, prije svega, ovisilo o tome kako su ljudi živjeli. Moralne norme stoga nisu svagda iste. Etika je ta koja pronalazi kriterije na kojima su one utemeljene.

Moralu su svojstvene promjene. Povijest bilježi različite oblike morala. Etiku zanimaju mogućnosti objektiviranja postavljene norme. Ne upuštajući se u određenje čovjekove prirode kao unaprijed dobre ili zle, valja poći od prosudbe da je čovjek sposoban uvidjeti razliku između ova dva pojma. Na taj način dolazimo do zaključka da je moral oblik svijesti koji je uvjetovan nizom činilaca. Prije svega, on je podložan promjenama koje karakteriziraju društvo. Riječ je o njegovom prilagođavanju stupnju razvoja konkretnog društva. Naime, iskustva upozoravaju da niti u religiji, niti u filozofiji morala ne postoji samo jedan moral. U tom smislu u nauci o moralu razvijena je diskusija, pa i spor, oko toga šta opredjeljuje moral. Ako je religija, čiji je vrhovni autoritet Bog, izvor morala, otkud onda različito razumijevanje istine. Ako, pak, sociološki ustvrdimo da je moral proizvod društva, postavlja se pitanje slobode savjesti, a to upozorava da bi "moralno ponašanje bilo samo poslušnost" (H. Perelman). Takav pristup moralu bio bi prihvatljiv kada se ne bi suprotstavljao "principu slobode savjesti", a to znači ljudskom izboru da se ponaša autonomno. Rasprava u filozofiji morala tako zadobija na značenju kada se u njenom središtu nađe pitanje autoriteta i njegovog porijekla, kako na religijskoj, tako i na racionalno-filozofskoj i na političkoj razini. Ako je u središtu autoritet, kako je moguća promjena morala i njegovo prilagođavanje. Haim Perelman, profesor logike i moralne filozofije iz Brisela, kaže: "Ako vjerski autoritet, koji potječe od Boga, može da diktira pravila ponašanja u oblasti religije, ako politička vlast, koja potječe od naroda, može da propisuje politička

pravila, postoji i jedan kriterij za ponašanje koji je svojstven svakom od nas, i kojem se obraćamo kad su u pitanju problemi savjesti. Jedino ukoliko se priznaje postojanje tog ličnog kriterija, postaje mogućan jedan moral nezavisan i od političkih i od vjerskih vlasti”.²⁵ Njegov zaključak je, dakle, da je moralna filozofija moguća ukoliko uvaži iskustvo mijena morala, a u središte moralnog stava uvede “poštovanje istine”, pri čemu naglašava da je ovakvom shvaćanju, pa i moralnom ponašanju, uvjet savjest. U svakodnevnom govoru se pod riječju moral misli na određeno ljudsko ponašanje ili, pak, na norme kojima se ono uređuje. Za razliku od životinja koje žive isključivo shodno instinktima, čovjek kroz različite oblike društvene svijesti upoznaje mogućnosti svog opstanka. Tako npr. zahvaljujući kulturi čovjek doznaje kako svoje potrebe u zajednici treba i može zadovoljiti. Iako, za razliku od brojnih životinjskih vrsta, čovjek tokom povijesti nije ostvario punu tjelesnu prilagodbu okruženju (priroda), on je zahvaljujući svom racu ostvario život u zajednici sa drugim ljudima, što je iziskivalo i poseban inteligibilni napor u smislu “socijalne prilagodbe”, a to je zahtijevalo uređenost odnosa kojoj pripada i moral i njegove norme. Prema tome, ljudi su moralni ili ne, ovisno o djelima koja čine.²⁶ Etika kao znanost oblikuje moral, a “moralnost je ... dio ljudskog iskustva”. “Moralnost nastaje pomoću navike, ili običaja zbog čega je i dobila ... ime, s malom izmjenom, od običaja”, a navike se steču, razvijaju i vežu za običaje.²⁷ Moral je, dakle, odnos čovjek-norma-moralnost. Moralnim nazivamo ono čovjekovo djelovanje ili ponašanje uopće koje ni na koji način ne dovodi u pitanje dostojanstvo ljudskog bića. On je rezultat čovjekove povijesti i njegove društvenosti. Stoga je moral oblik društvene svijesti koji nije definiran u smislu nepromjenjivosti. Povijest ljudskog društva karakterizira progres, pa stoga nije zaključeno pitanje o moralu. Upravo tu postoje neslaganja. Međutim, ta činjenica ne može

²⁵ Haim Perelman: “Pravo, moral i filozofija”, Nolit, Beograd, 1983., str. 191.

²⁶ “Moralna ličnost prepoznaje se po tome što pretvara znanje u moralno djelovanje”. (Rasim Muminović: “Uvod u filozofiju, Antropološko otrežnjavanje”, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1998., str. 214.).

²⁷ Fridrih Jodl, cit. dj., str. 39.

moral učinili suvišnim niti statičnim. Naprotiv, moral se, s jedne strane, čuva kroz kritiku, tj. prezir svega što je oprečno njemu, a, s druge strane, usklađuje se sa društvenim razvojem.

Kantov utemeljiteljski doprinos

Nema sumnje da su se ljudi od davnina bavili bitnim pitanjima ljudskog ponašanja i djelovanja koja su postala predmetom interesa etike. Naime, život u zajednici zahtijevao je ponašanje prema određenim pravilima i dužnostima u cilju otklanjanja zla. U tom smislu filozofija morala (etika) baštini cijelo bogatstvo iskustava na osnovu kojih se raspoznaje interes čovjeka za boljim životom. Danas bi se moglo reći da civilizacija duguje poštovanje i zahvalnost svim vjerovjesnicima koji su oblikujući zajednicu vjernika uputili ljude na dobro i pošteno ponašanje, što je bilo u skladu sa njihovim očekivanjima i slutnjama, od egipatske *Knjige mrtvih*, Konfucija, preko Bude i I. Krista do Muhameda, a.s.²⁸ Na taj način moral se iskazao kao “društvena pojava” koja “označava načine reguliranja međuljudskih odnosa” (V. Pavićević). No, ove upute nisu rezultat niti sastavnica filozofske etike u užem smislu značenja tog pojma. One su teologijske i kao takve nisu, dakle, rezultat znanstvene objekcije, niti su znanstveno argumentirane. One su put oblikovanja pristalica vjere i pripadaju u praktičnom smislu religiji, a u filozofskom smislu teologiji. Filozofska etika (filozofija morala) još od antičkog doba, posebno od Sokrata pa naovamo, predstavlja nastojanje da se na znanstveni način, dakle, objektivno, utemelji etika čiji je predmet moral kao “skup pojmova o dobru i zlu i kao sistem pravila o ljudskom ponašanju”.²⁹ U tom smislu Kantova filozofija je u temeljima etike i nezaobilazna je kada se govori o etici i moralu, čak neovisno o tome koliko je kao filozofija do danas konzumirana, kritizirana ili citirana.

²⁸ “Moralna svijest i ljudske dužnosti odavno su spoznate”. (Ante Vukasović, cit. dj., str. 20.).

²⁹ M. Dekleva: “Pojmovanje etike in morala”, *Sodobna pedagogika*, Ljubljana. 1953., br. 9-10., str. 279. (Prema: Ante Vukasović, cit. dj., str. 21.)

U središtu Kantove etike je čovjek kao praktično biće, pa otud primat praktičnog nad teorijskim umom. Za Kanta čovjekovo djelo je posljedica njegove volje. Volju opredjeljuje načelo uma. Ovdje se Kantova filozofija u bitnome razlikuje od svih tradicionalnih etičkih učenja. Sasvim je poznato da je do objavljivanja Kantova učenja dobro razmatrano izvan čovjeka, a da s Kantom dolazi do promjene. Kant unutar svoje filozofije teorijski um vezuju za pitanja čovjekove spoznaje, dok praktični um propituje šta određuje ljudsku volju. Riječ je, dakle, o razlozima koji određuju volju. U Kantovoj filozofiji volja predstavlja sposobnost da se objektivizira predodžba. Sada se nameće pitanje da li je volja autonomna, “ako je volja ... podređena empirijskim uvjetima, ne može biti autonomna, može biti samo heteronomna”.³⁰ No, Kant odgovor na ovo pitanje nalazi u okviru općih načela praktičnog uma koja se u vidu “trebanja” nameću volji. Zato Kant etička načela naziva i “imperativima jer obavezuju svaki etički subjekt”.³¹ Kategorični imperativi vrijede za praktični um. Oni su bezuvjetni i njima je određena volja. Naime, važno je istaći da kategorični imperativi u Kantovoj praktičkoj filozofiji nisu empirijski. Oni se apriori nalaze u čovjeku. Uz to, kategorični imperativi, prema Kantu, formom određuju ljudsku volju. Takav kategorični imperativ u biti je opći moralni zakon, preciznije njegov zapovijedni oblik, a glasi: “Čini tako da maksima tvoje volje uvijek može ujedno vrijediti kao načelo općeg zakonodavstva”.³² Na tome se temelji Kantova etika. Samo čovjek čija je volja slobodna može u svom praktičnom djelovanju slijediti zapovijedi kategoričnog imperativa. “Činjenica postojanja vrhovnoga ćudorednog zakona u nama jest činjenica postojanja slobode”.³³ Kategorični imperativ obavezuje trebanjem našu volju samo ukoliko je ona slobodna. Pitanje slobodne volje za praktični um je stvar vjerovanja. “Kategorični imperativ zahtijeva određenje volje... samo prema formi” i ni na koji način ne podrazumijeva “neki određeni etički sadržaj” (vrjednote), već predstavlja zahtjev “moralnoga osvješće-

³⁰ Ivan Čehok - Ivan Koprek, cit, str. 58.

³¹ Isto, str. 59.

³² Isto, str. 60.

³³ Isto, str. 62.

nja”.³⁴ Kantova filozofija je, dakle, temeljena na formi. Individualna maksima predstavlja sadržaj volje koji se u Kanta “opravdava formalnim ... sadržajem”.³⁵ Tako se osigurava “moralna autonomija”.³⁶

Da bi se osigurao moralni sadržaj ljudskog djelovanja, Kant uvodi pojam dužnosti. Kada čovjek u svom pojedinačnom djelovanju postigne moralno dobro iz dužnosti “tada njegova maksima poprima moralni sadržaj”.³⁷ Kant tako smatra da kategorični imperativ postoji u čovjeku, a da je on samo ukazao na njega. Za razliku od predkantovskih etičkih učenja u čijem središtu je apriorno dato određenje dobra, Kant u svom etičkom učenju polazi od kategoričnog imperativa - zapovijedi uma, pomoću kojeg se ljudsko činjenje iskazuje kao dobro. Stoga je dobro moralni čin, a ne razlog moralnog postupanja kao kod Kantovih prethodnika. Kant, dakle, za razliku od drugih zahtijeva poštivanje kategoričnog imperativa kao zakona: “Istinski smo moralni samo onda kad nas pokreće poštovanje prema moralnom zakonu kao takvom”.³⁸

Nadalje, Kantovi analitičari ističu da je bitno mjesto Kantove etike moralna svijest. Međutim, neki savremeni filozofi smatraju da, i pored velikih Kantovih zasluga u oblasti etike, sa kategoričnim imperativom nije ostvaren dovoljan razlog za “krajnje utemeljenje etike”.³⁹ Krupan problem etike danas leži između različitih koncepcija etike, utilitarističke i pragmatičke, odnosno teleološke i one koja etiku razumije formalno. Može se reći da Kantova etika još upozorava na potrebu moralnosti - apriori kao proizvod uma, a da problemi modernog svijeta upozoravaju na potrebu etike zaradi njegovog daljeg uređenja i razvoja. Pa otud dilema o karakteru i svrhovitosti etike nije više samo teorijsko pitanje, već, kao što ga je Kant

³⁴ Isto, str. 63. i 64.

³⁵ Isto, str. 64.

³⁶ Isto, str. 67.

³⁷ Isto, str. 65.

³⁸ Vuko Pavičević, cit. dj., str. 290.

³⁹ Među filozofima koji danas valoriziraju Kantovu etičku misao i pitanje svijesti procjenjujući je iz aspekta razvoja modernog društva (upozoravaju na nedostatnost ovog argumenta), naročito su kritični: Wittgenstein, Apel, Habermas, Poper i dr.

nekoć razumio, praktično pitanje.

Moralni zakon ne daje sadržajne upute ljudskom djelovanju, već nas upozorava na zakonitost kao forma. To je bit Kantovog etičkog formalizma. Dalje to znači da maksima individualnog djelovanja može postati opći zakon, pa tako prihvatljiva drugima. Budući da Kant primat daje normi, na osnovi koje izvodi pojam dobra, moralnim on drži samo ono ljudsko djelovanje koje je rezultat “dužnosti i poštovanja” moralnog zakona (norme). Ljudsko djelovanje je tako, prema Kantu, usklađeno sa njegovom svijesti. Um postavlja volji zakon djelovanja. Zato je moralni zakon fakat svijesti. Kategorični imperativ ne nudi “neki određeni” (etički) sadržaj, već nalaže “formu djelovanja”.⁴⁰ Međutim, kategorični imperativ nije puka forma. U okviru Kantove etičke misli nalazimo mogućnost za sadržajno tumačenje kategoričnog imperativa. To je čovjek kao umno biće, “nosilac moralnog zakona”.⁴¹

U čemu je značaj Kantove etike? Ne ulazeći u raspravu o klasičnoj idealističkoj filozofiji, niti u ovom slučaju o filozofskoj etici, pa ni o valjanosti ili upitnosti argumentacije Kantovih kritičara, valja udžbenički, precizno, naznačiti da su pitanja koja su kod Kanta jasno izdiferencirana u biti etike kao filozofske discipline. To su: svijest, autonomnost morala, sloboda kao uvjet morala, ljudskost, volja, dobro, zlo, dužnost itd. Bez njih ne bi bilo moguće razgovarati o etici danas, pa niti o suvremenim problemima koje postavlja praktična etika, pa ni etika javne riječi, odnosno etika novinarstva. Drugo je pitanje kako razumjeti i na koji je način moguće tumačiti Kantovu etiku u sklopu modernih etičkih koncepcija.

Nema sumnje da je u središtu Kantove filozofije locirana antropologija⁴², pa otud u njoj dominira nova etička ideja. Naime, Kantova filozofija

⁴⁰ Vuko Pavičević, cit. dj., str. 300.

⁴¹ Isto, str. 301.

⁴² “Prijelom koji se ovdje zbiva u odnosu na samo postavljanje pitanja kako ga nalazimo u dotadašnjim etičkim naukama, koje sve zajedno možemo svrstati pod zajedničko određenje tzv. *etike dobara* (Guterethik), budući da svaka polazi od pitanja šta je najviše dobro, taj se prijelom u Kanta nalazi u tome, što je čitavu stvar postavio *na čovjeka i njegovu djelatnost*”. (Milan Kangrga: “Kritika moralne svijesti”, Naprijed, Zagreb, 1989., str. 300-301.)

je vododjelnica između etičkih znanosti koje se danas tumače kao “etike dobara” (M. Kangrga) i etike u čijem je središtu čovjek. Moralna filozofija do Kanta postavljala je pitanje najvišeg dobra, ali je odgovor nalazila izvan čovjeka. Izuzetak u izvjesnom smislu predstavlja Aristotelova etička misao.⁴³ Ovo nikako ne znači da Kantova etika ne traga za dobrom. Naprotiv. Međutim, ona polazi od čovjeka i njegove djelatnosti. Za Kanta je čovjek moralna ličnost koja je određena moralnim zakonom. Nema, dakle, ničega što je predodređeno kao dobro, a locirano izvan čovjeka i što bi određivalo njegovu slobodu. Time se praktični um čini nezavisnim. Tako čovjek djeluje moralno “po sebi samome”, a ne po nečemu izvanjskom. Na ovaj način Kant prevladava metafizičku koncepciju prema kojoj bi ljudsko djelovanje i ponašanje bilo unaprijed određeno. Dakle, u Kanta je “umna volja” dobro po sebi i to je ono što čovjeka određuje u formi moralnog zakona. Stoga nije čovjek ono što jeste, već “ono što tek treba da postane”. Čovjek je moralno biće koje djeluje u skladu s poštovanjem moralnog zakona (“moralni zakon u meni”), što je “subjektivni princip” djelovanja. Otud čovjek “treba da bude”. “Ovo treba da bude podvrgnuto je kategoričnom imperativu” (Kangrga). Ovakvo određenje čovjeka⁴⁴ kategorični imperativ nalaže čovjeku kakav “on kao ljudsko biće ... treba da bude” nije “postojeća zbilja”, već “postulat praktičnog uma”.⁴⁵ Prema tome Kant je, kao što je to napisao i Aleksandar Kožev, moral prihvatio kao “*imperativan i kategoričan*, to jeste *a priori*, ili, ustvari, shvaćen kao svuda i uvijek važeći gdje čovjek hoće da bude čovječan, i to ne samo na kraju historije, već od samog njenog početka”.⁴⁶

Valja reći da nas u ovom radu nije primarno interesiralo Kantovo određenje čovjeka, ali smo ga se dotakli stoga što je u funkciji naše teze

⁴³ “Kantova kritika etike najvišeg dobra odnosi se ... baš na Aristotelovu etiku”. (Isto, str. 301.)

⁴⁴ “Tako je u Metafizici prirode čovjek shvaćen kao apsolutno determinisano biće ..., a u Metafizici naravi, sa njenim etičkim problemima, čovjek je opet apsolutno slobodan”. (Aleksandar Kožev: “Kant”, Nolit, Beograd, 1976., str. X, - predg. S. Marić).

⁴⁵ Milan Kangrga, cit. dj., str. 303.

⁴⁶ Aleksandar Kožev, cit. dj., str. 34-35.

o potrebi moralnosti aktera (djelatnika) javne riječi. Kantov imperativni nalog moralnog djelovanja koji svagda važi ukoliko čovjek hoće da bude čovječan, s jedne strane, upozorava na nauk etike o djelovanju u praktičnom smislu, a, s druge strane, u teorijskom smislu, ostavlja mogućnost da se izvede određena misao o Kantovom doprinosu utemeljenju etike (deontologije), pa i novinarske etike shvaćene u širem smislu njenog značenja.⁴⁷

Kantova revolucionarna moralna filozofija (etika) polazi od UMA kao sile koja upravlja ljudskim djelovanjem (ponašanjem) “čiji su praktički principi formalni, ali i materijalni ako ovim zadnjim temelj čini subjektivna svrha”. Time je Kant izvršio kritiku dotadašnjih relevantnih etičkih koncepcija (tzv. “heteronomne etike”) u koju je svrstao hedonističko-eudaimonističke i utilitarističke etike. Postavlja se pitanje do koje mjere je Kant utemeljio etiku, odnosno u čemu je nedostatnost Kantova etičkog mišljenja.

Kantovi kritičari⁴⁸ ističu da sa Kantom nije ostvareno “krajnje utemeljenje etike”. U svom kritičko-rekonstruktivnom pristupu Kantovom učenju K. O. Apel zaključuje: “Međutim, iako je u *Kritici čistog uma* najavio krajnje utemeljenje etike, Kant taj zadatak nije ostvario u *Kritici praktičnog uma*. Tamo, naime, nailazimo na tvrdnju prema kojoj je kategorični imperativ, kao vrhovni princip etike, fakt uma (pod. A. Š.) i to je za Kanta dovoljno. Ali to nije krajnje utemeljenje”.⁴⁹ Ovo ukazuje da je Apel uznastojao da Kantovo utemeljenje etike (utemeljenje kategoričnog imperativa) propita i rekonstruira pomoću fakta praktičnog uma. Tako je u svojoj “Transformaciji filozofije” zaključio, ne samo da je Kantov zahtjev

⁴⁷ “Vanj sta vključni načeli avtonomije volje in spoštovanja človekove osebe, ki se kot ključna pojma pojavljata tudi v sodobnih razpravah o novinarski etiki. Prav tako tudi pojem dolžnosti, ki je osrednji pojem Kantove etike”. (Melita Poler: “Novinarska etika”, Magnolija, Ljubljana, 1997., str. 15.).

⁴⁸ Među najradikalnije Kantove kritičare mogu se ubrojiti: M. Šeler, O. Špengler, K. O. Apel, J. Habermas i dr.

⁴⁹ *Intervju s Karl-Otto Apelom*, priređ. S. Glavaš i M. Bodin, “Politička misao”, Časopis za političke znanosti, Vol. XXVII No. 2, Fakultet političkih nauka u Zagrebu, Zagreb, 1990., str. 126.

za utemeljenjem važenja kategoričnog imperativa temeljen, zapravo, kao “metafizika ćudoređa”, nego i to da je Kant problem moralnog važenja kategoričnog imperativa (temelnog principa etike) preobrazio u fakat “prinudivanja savjesti”. Stoga je kao modus za razrješenje ovih problema dao metafizički odgovor. U Kantovoj etici (etici dužnosti) u središtu je čovjek kao subjekt moralnog zakona koji je “svet (nepovrediv)”.⁵⁰ Naime, on je “po autonomiji svoje slobode subjekt moralnog zakona”.⁵¹ Za Kanta je, ističe Apel, dovoljno da se kategorični imperativ kao vrhovni princip etike “fakt uma” prihvati, ali to, kako on kaže, nije dovoljno. “Ono što smo u argumentaciji unaprijed prihvatili i što je u stanovitom smislu doista činjenica uma jest to da smo slobodni subjekti koji dokazuju, ali i to da su u procesu argumentiranja unaprijed prisutni zahtjevi s pretenzijom na važenje. Zahtjevi su to za razumljivošću, za iskrenošću, za istinom i moralno relevantan zahtjev za ispravnošću”.⁵² Iz ovog je vidljivo da je Apelova kritika Kanta u funkciji nastojanja da se njegova filozofija svijesti očuva i inkorporira u predložak transcendentale filozofije komunikacije kao obrasca za krajnje utemeljenje etike, ali o tome se dalje ovdje neće govoriti. Dalje ćemo se osvrnuti samo na još jedno pitanje, pitanje norme.

Nesumnjivo je, naime, da Kant normu drži primarnom. To proishodi iz njegovog stava da se dobro i zlo ne mogu odrediti prije, već samo pomoću moralnog zakona.⁵³ Ovo znači da pojam dobra Kantova formalna (normativna) etika ne izvodi iz sadržaja dobra, već obrnuto pojam dobra se deducira iz norme. To najočiglednije potvrđuje općepoznato mjesto Kantove filozofije, maksima kako treba raditi. Shvaćajući “da je dobro poštivanje umnih dužnosti” (“jedino što je dobro jest sama dobra volja da se djeluje”, a dobra volja je autonomna i ne smije biti određena nikakvim izvanjskim razlozima, a to znači da mora propisati umske zakone sama sebi), Kant je svoje učenje predodredio kao primjer deontološke etike.

⁵⁰ Immanuel Kant: “Kritika praktičkog uma”, Naprijed, Zagreb, 1994., str. 129.

⁵¹ Isto, str. 130.

⁵² Interview s Karl-Otto-Apelom, cit., str. 127.

⁵³ Vidjeti: Immanuel Kant, cit dj., str. 101.

Pa i neovisno o slabostima ovog učenja čiji je dominirajući zakon samo formalan, Kantova deontologija je utemeljujuća.

Kantovi kritičari, posebno oni koji su nakon Marksa valorizirali i sublimirali ideje Kant – Hegel – Marksove misli, postavili su pitanje da li je poslije Kanta moguća etika. To je ono isto pitanje koje su filozofi nakon Hegela, a u povodu Marksa, postavili kao pitanje smisla filozofiranja poslije Hegela. Kao mogući odgovor na pitanje o mogućnosti i smislenosti etike nakon Kanta, može se istaći da je Kant postulirao, a time i utemeljio formalnu etiku. Doduše, sa Kantom i Hegelom je zaključena određena filozofija, jedan idealni (idealistički) filozofsko-etički sistem, ali filozofija kao takva nije zaključena. Ona je kao mišljenje čovjeka i svijeta uvijek moguća. Primjeri filozofije Sartra, Apela, Habermasa, Vitgenštajna, Popera i dr. zapravo su oni primjeri koji poučavaju da su klasična i moderna filozofija korespondentne u smislu respekta iskustava u funkciji recepcije budućnosti. U tom smislu Kantova moralna filozofija ima poseban značaj. ♦

Abstract

Current philosophy and theory in general warn of the need for ethics. The modern world, therefore, is not moral; and nor is science. Although science made the modern and post-modern world powerful, it was unable to prevent itself from being misused. Anti-humanism and destruction, violence and terror of all kinds are our everyday reality. It is worth, therefore, once again drawing attention to the need for ethics, its meaning and its force.

This paper sets out the philosophical (and theological) conceptual and categorical, that is to say the elementary moments essential to an understand of ethics as such as well as the need for ethics today. Ethics, morals, morality, good and evil, the doctrine of the good, justice and freedom – these are just some of the issues addressed. In this regard, Kant's doctrine of ethics cannot be overlooked, and is accorded particular attention. Since the paper is part of a more comprehensive work, the understanding of Kant's ethics is set out in academic fashion to serve for a further analysis of the role of ethics in resolving the unresolved issues of the modern world.